

39. Студкор «Комсомолец» // Студент Прикордоння. – 1929. – 1 травня. – Ч.4. – С.2.
40. Суліма Самійло. Вовки в овечій шкурі / Самійло Суліма // Студент Прикордоння. – 1929. – 29 листопада. – Ч.2 (9). – С.4.
41. Суліма Самійло. Канада по ворогах / Самійло Суліма // Студент Прикордоння. – 1929. – 18 листопада. – Ч.1 (8). – С.3.
42. Федорук С. Не здорові тенденції вижити / С.Федорук // Студент Прикордоння. – 1930. – 1 лютого. – Ч. 5 (12). – С.4.
43. Федорук Сидор. Об'явимо боротьбу політичній неписьменності студентства / Сидор Федорук // Студент Прикордоння. – 1929. – 11 червня. – Ч.7. – С.5.
44. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні / В.В.Ченцов / НАН України, Інститут історії України. – Б.м., б.р. – 482 с.
45. Шило. Вовке в овечій шкурі / Шило // Студент Прикордоння. – 1929. – 18 грудня. – Ч (8)10. – С.4.

This article shows opposition moods among the students of Kam'yanec-Podil'skiy Institute of National Education (Institute of Social Education), and analyses different forms of fight against them Soviet regime.

Key words: students, institute, repression, expelling, disclosure.

Отримано: 12.03.2010

УДК 39+2-726.1](477)(092)

О. М. Кошель

МАРКО ГРУШЕВСЬКИЙ – ЕТНОГРАФ, ЦЕРКОВНИЙ ДІЯЧ, ПАТРІОТ

В статті висвітлюється життєвий і творчий шлях Марка Грушевського ім'я якого до початку ХХІ ст. знаходилося в тіні свого великого родича.

Ключові слова: Київська громада, дитяча етнографія, автокефальна церква, Лук'янівська тюрма.

Ім'я Марка Федоровича Грушевського, як і багато імен українських патріотів, повернулося із забуття лише в ХХІ ст. завдяки низці опублікованих статей М. Кучеренка [19], Н. Куksi [18], О. Дубового [15], Е. Коваля [17], О. Найдена [20]. Ми звертаємось до життя та творчості М.Ф. Грушевського у контексті ролі православного духовенства у національному відродженні України.

Народився М.Ф. Грушевський 25 квітня (7 травня за новим стилем) 1865 р. в с. Худоліівці Чигиринського повіту, що на Київщині, в сім'ї дячка місцевої церкви св. Параскеви [1, арк.132]. Коли Маркові було чотирнадцять років і він навчався в Черкаському духовному училищі, помер його батько. Продовжуючи студіювання в Київській духовній семінарії, Марко Грушевський був на казенному утриманні [1, арк.1447].

В семінарії він познайомився і здружився зі своїми чотириюрідними братами – Григорієм Івановичем, Григорієм Миколайовичем і Олександром Гнатовичем. Слід відзначити, що рід Грушевських був великим і його особливістю було те, що родина завжди була дружньою, не зважаючи на віддалений ступінь спорідненості. В семінарії було багато патріотично наааштованих семінаристів і Марко Грушевський став учасником національно орієнтованої семінарської громади і там познайомився ще з одним своїм чотириюрідним братом – Михайлом Грушевським, який у 1888-1889 роках очолював цю громаду [8], яка часто збиралась у його помешканні. Протягом всього життя Марко Федорович підтримував зв'язки з своїми далекими братами та Михайлом Сергійовичем, називаючи його ласкаво: “Рідний мій брате, золото моє Миша”, “рідний брат, голубонько, Миша” [2, арк.136]. Шляхетні ідеали еднали їх значно міцніше, ніж кровна спорідненість. Марко мав власне світобачення, розуміння

людей і власну позицію, яку не можна вважати типовою для майбутнього священика. Пізніше в одному з листів Михайлу Грушевському він писав: «Як уже став я тобі відомий, то в сей уже час у мене була система свого життя до смерті. Уже були осмисленні, по тодішньому розумінні моєму і заходи до виконання своєї мети. У мене твердо тоді ставилося: з духовенства зробити людей, а не жерців, а потім і розумними синами своєї, ними забутої держави. Зчепить его з людьми світськими з такими ж поглядами і разом їх обох, пробуджених до одстоання прав і долі знехтуваної держави, заставить стать на ноги. Задля цього і гурток складався наш» [2, арк.136]. По закінченні семінарії у 1889 р. Марко Грушевський повертається до Худоліївки і працює вчителем в церковнопарафіяльній школі, однак не довго. За просвітницьку роботу ним зацікавилась поліція. У 1890 р. Марко Федорович змушений був перейти учителем до с. Чернявці, що на Чигиринщині, і одночасно працювати псаломником місцевої Петропавлівської церкви. Декілька разів Марко Федорович пробував оселитись у Києві, однак безрезультатно. Він повертається на Чигиринщину і осідає в с. Мордва. Він тут вчителює, а його чотирирідний брат Григорій Миколайович Грушевський служить священиком [19, с.88-107].

Потяг до науково-дослідницької роботи у Марка Грушевського пробудився рано. Під час навчання в духовній семінарії він зацікавився історією свого роду, і склав генеалогічне дерево роду Грушевських.

На 90-ті роки XIX ст. припадає становлення Марка Федоровича як громадського діяча. Він збирає кошти для Львівського наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка, де Михайло Грушевський очолює історико-філософську секцію. В 1897 р. М.Ф. Грушевський одружився і сам пішов шляхом священицької діяльності. Він став священиком Михайлівської церкви с. Суботова, історія якого тісно пов'язана з іменем Богдана Хмельницького. Однак у Суботіві було 2 церкви: Іллінська та Михайлівська. Попри наявність 2-х храмів у селі, протягом багатьох десятиліть тут була одна парафія. З появою Марка Федоровича виникло питання її поділу, який призвів до конфлікту між священиками обох церков [19, с.90].

З часом Марко Грушевський став законовчителем у місцевому однокласному міністерському училищі, окружним місіонером, спостерігачем за сектантськими парафіями та благочинним місіонером [3, арк.438].

Духовна кар'єра молодого священика складалась успішно, однак він обрав шлях служіння народу, виховання у нього поваги до своєї історії, мови та культурної спадщини. Основну увагу Марко Федорович зосередив на поліпшенні освіти сільських дітей. За сприянням Михайла Сергійовича Грушевського однокласне міністерське училище було перетворене на двокласне. Всі необхідні для навчання книжки Марко Грушевський замовляв у Львові за посередництвом брата на власні кошти. В одному з листів до М.С. Грушевського він зауважував: «На гроші ми не голодуємо, а на книжки так!» [3, арк.73-74].

У той час Марко Грушевський постає перед нами як етнограф. Перші публікації Марка Федоровича з'явилися на початку XX ст. Це «Дитячі забавки та гри усякі» [10, с.50-105], «Гетьманське гніздо. Урочища і перекази села Суботова, зібрані в 1897-1899 рр.» [9, с.14], «З життя селян на Чигиринщині» [12, с.295]. Та головною з опублікованих праць Марка Грушевського стало його двотомне дослідження «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» [11, с.143], яку дуже високо оцінив І.Я. Франко [13, с.370-371]. Ця праця унікальна, оскільки автор ще встиг познайомитись з багатомістовими традиціями народної педагогіки і зафіксувати їх. Подібних праць в Україні більше не було, оскільки лихоліття XX ст. знищили безцінний народний досвід.

У дослідницьку й громадсько-просвітницьку роботу Марко Грушевський вкладав усю душу, намагаючись реалізувати своє покликан-

ня свідомого українця, але в умовах політики національного гноблення російського самодержавства, здійснювати це було надзвичайно важко.

В своєму прагненні прислужитись рідному народу Марко Федорович не був самотнім. Він мав у Києві зв'язки з деякими українськими діячами, отримувал як легальну, так і нелегальну літературу [19, с.97]. Прикладом може слугувати викрита в 1905 р. царською охоронною діяльністю «поштового урядовця» Костянтина Хохлича. Від нього Марко Грушевський отримувал «легалну гаалицьку літературу, а з нею і українську нелегальну всяких напрямків, кінчаючи виданням «Спілки», і в меншому числі – нелегальну російську літературу» [16].

Революційні події 1905 р. загострювались і самодержавство використовувало церкву, щоб хоч якось змінити перебіг подій на свою користь. А церква була надійною підпорою царату. У Марка Федоровича це викликало гнів. У листі до Михайла Грушевського він писав: «Обурення, яке в мене склалось ще здавна щодо російських порядків... тепера так забушувало, що гидким стало мені все, а властиво оте підроблювання совісті й честі її під той лад. Воно стає вже неможливим, а як струхнути з себе його его, не знаю, думаю, що я його вже в собі не маю ще з хвилини, як твій лист одержав, а його я прочитав разом з маніфестом 17 жовтня... Скинув я своє попівство поки що серцем тіко, але все вже видко, що й до факту недалеко» [4, арк.85-88].

Марко Грушевський давно викликав у влади підозри, а в 1905-1906 рр. став для неї небезпечним. Марко Федорович живе в постійному чеканні арешту. В листі до Михайла Сергійовича роздумує над майбутнім: «Я гаразд і не знаю чи краще ждати поки самі одрішать од служби, чи самому попередити їх, чи хоч би обійшлося і без слідства – чого трудно сподіватись, і мене, як святого, нічим не зачепатимуть, поки шукатиму свого шляху... Реформатор з мене був би і в попівстві, по суті, самої Біблії, не останній і не останній би вплив на сьому становищі я зробив би й настрій «гражданський», та не тут і не всі часи... Педагог з мене теж родимий, тіко не в фальшивих обставинах... Мені шкодит, що я сам один» [5, арк.91, 92, 94].

1908-1909 роки для Марка Федоровича були надзвичайно складними. Через доноси місцевих священників зі звинувачуваннями в підбурюванні селян проти влади та в українській пропаганді Київське жандармське управління постійно стежило за ним. Кілька разів в його оселі вчинялись обшуки, але безрезультатно. Київська духовна консисторія також кілька разів розглядала справу опального священника, звинувачуючи його в тому, що він «...советовал крестьянам выписывать для чтения в местной потребительской лавке газеты исключительно на малороссийском языке... высказывал неудовольствие по поводу нахождения в качестве заведующего местным двухклассным училищем и учительницы того же училища лиц, происходящих из великороссов» [6, арк.6-8].

Такі звинувачення викликають сумнів, оскільки вдача у Марка Федоровича була лагідна і м'яка. Однак він щиро любив свій край, народ, українську мову і, по-можливості, прагнув прищепити патріотичні риси своїм парафіянам.

Справа Марка Грушевського тяглася кілька років. Тільки в жовтні 1909 р. його перевели в іншу парафію, а саме – до містечка Таганча Київського повіту. На новому місці Марко Федорович збирав старожитності та вивчав їх.

В результаті співпраці з Українським науковим товариством у Києві, яке очолював М.С.Грушевський, у 1914 р. в «Етнографічному збірнику» УНТ з'явилася оригінальна етнографічна публікація «З життя селян на Чигиринщині».

Лютнева революція 1917 р. відкрила широкі можливості для громадської діяльності. 4 жовтня 1917 р. Марко Грушевський подав до

Канівського виконавчого комітету заяву, якою засвідчував створення Українського товариства у м. Таганча. Це було рішучим громадянським вчинком. Невдовзі його захопила ідея відродження Української церкви. І з цією метою Марко Федорович з сім'єю переїздить до Києва.

Благородна мета українізації і оновлення церкви звала Марка Грушевського з Васиєм Липківським, Володимиром Чехівським, Володимиром Дурдуківським, Михайлом Морозом. Він входив до створеної у Києві в листопаді 1917 р. Всеукраїнської православної церковної ради, у 1918 р. виконував обов'язки «смотрителя будинків міністерства ісповідань», брав участь у діяльності Всеукраїнської спілки православних парафій, заснованої в квітні 1919 р. [14, с.4].

В такий бурхливий час Марко Федорович намагався продовжити духовну освіту у Кам'янці-Подільському державному українському університеті [21, с.251].

14 жовтня 1921 р. Перший всеукраїнський церковний собор проголосив утворення Української Автокефальної православної церкви. 24 жовтня собор обрав Марка Грушевського до списку кандидатів на висвячення в єпископи. У липні наступного року він був хіротонізований [19, с.50-51].

У 1922–1923 рр. сім'я Марка Грушевського дуже бідувала, але не тільки від нестатків. У 1922 р. Марко Федорович був заарештований і три тижні провів у в'язниці. Переслідування поширилось і на його дітей: сина виключили з другого курсу медичного інституту, виключили з інститутів і дочок.

1926 р. на Великих Покровських зборах єпископа Марка Грушевського обрано членом Президії ВЦП Ради завідувачем відділу Благочестя [19, с.50-51].

Тим часом, тиск на УАПЦ посилювався. Церква зазнавала постійного цькування в радянській пресі. Протягом 1928–1929 років було заарештовано п'ять українських єпископів і архієпископів. 26–29 січня 1930 року у Києві проходив надзвичайний собор УАПЦ. Збереглись відомості, що ГПУ, на вимогу якого проводився цей ліквідаційний собор, «... підготувало все включно з проектом резолюцій, що їх мали прийняти делегати. Результати голосувань теж були заздалегідь спрогнозовані.» Невдовзі на сторінках київської газети «Пролетарська правда» була опублікована заява «колишнього єпископа Марка Грушевського» про зречення сану [22]. Разом з Марком Федоровичем змушені були зректись сану ще шість ієрархів УАПЦ.

Однак це не врятувало їх. Все українське духовенство зазнало репресій, внаслідок яких вижили одиниці [14, с.159]. Протягом восьми наступних років Марко Грушевський сторожував в артілі інвалідів. А 11 червня 1938 р. Марка Грушевського заарештували і помістили у Лук'янівську в'язницю. 9 серпня 1938 р. особлива трійка УНКВС по Київській області засудила його до розстрілу. Вирок виконали 2 вересня [7, арк.33]. Відомостей про його поховання немає.

І саме тому, «... що не тут і не всі часи» йому довелося жити, волелюбний, ініціативний, з надзвичайно великими потенційними можливостями Марко Грушевський так і не реалізував себе до кінця. І в цьому його особиста трагедія. Тим не менше, він посів важливе місце в українському національно-культурному і духовному відродженні кінця XIX – у 20-ті рр. XX ст., став жертвою радянського тоталітарного режиму.

Список використаних джерел:

1. ЦДАУК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.291. – Арк.112.
2. ЦДАУК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.291. – Арк.136.
3. ЦДАУК. – Ф.127. – Оп.1011. – Спр.964. – Арк.438.

4. ЦДДАУК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.291. – Арк.85-88.
5. ЦДДАУК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.291. – Арк.91, 92, 94.
6. ЦДДАУК. – Ф.127. – Оп.787. – Спр.131. – Арк.6-8.
7. Архів СБУ. – Спр.148135. – Арк.33.
8. Антонович М. О. Кониський і М. Грушевський // Український історик. – 1984. – №1-4. – С. 50-51.
9. Гетьманське гніздо. Урочища і перекази села Суботова, зібрані в рр. 1897-9. / Подав Марко Грушевський // Записки НТШ ім. Шевченка. – Львів, 1909. – Т.XCI. – С. 14.
10. М.Г. Дятчи забавки та гри усяки / Зібрани по Чыгырынщыни Кывиской губерни // Киевская старина. – 1904. – Т.LXXXVI. – Лип. – Серп. – С. 51-105.
11. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з подудневої Київщини / Зібрав Мр. Грушевський, обробив Зенон Кузеля // Матеріали до української етнології. – Львів, 1906. – Т.VIII. – 220 с.; 1907. – Т.IX. – 143 с.
12. Марко Грушевський. З життя селян на Чигиринщині // Український етнографічний збірник. – К., 1914. – Т.1. – С. 2951.
13. Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т.XXXXVIII. – Кн.5. – С. 370-371.
14. Мартирологія українських церков: у 4 томах. – Торонто–Балтимор, 1987. – Т.1. – С. 4.
15. Дубовий О. Незгасний світоч [Текст] / О. Дубовий // Реабілітовані історією. Черкаська область. – Сміла, 2004. – Кн. 4. – С. 406-409.
16. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. – К., 1926.
17. Коваль Е.З. Спогади про Марка Федоровича Грушевського // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. – №2.
18. Кукса Н.В. Постаць Марка Федоровича Грушевського у становленні дитячої етнографії та української автокефальної православної церкви [Текст] / Н.В. Кукса // Черкащина в контексті історії України. – Черкаси, 2004. – С. 387-395.
19. Кучеренко М.М. Марко Грушевський: «Не тут і не в сі часи» [Текст] / М. Кучеренко // Пам'ятки України. – 2008. – №2. – С. 88-107; Його ж. Життєпис Марка Грушевського [Текст] / М. Кучеренко // Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. – К., 2006. – С. 232-246.
20. Найден О. Перший збирач народної іграшки [Текст] / О. Найден // Народне мистецтво. – 1998. – №1-2. – С. 60-62.
21. Ляховський В. Тільки книжка принесе волю українському народові. – К., 2000. – С. 251; ЦДДАУ в Києві. – Ф. 127. – Оп.1012. – Спр.3650. – Арк.1445зв.
22. Зречення сану // Пролетарська правда. – 1930.

In the article the vital and creative way of Marko Grushevskogo lights up the name of which to beginning of XXI item was in shade of the large relative.

Key words: Kiev society, child's ethnography, avtokefalna church, Lukyanivska prison.

Отримано: 6.05.2010

УДК 94 (477)«1918»:323.32

В. С. Лозовий

СТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО НА СЕЛІ І РЕАКЦІЯ СЕЛЯНСТВА

У статті зроблено спробу з'ясувати реакцію селянства на становлення гетьманської влади на місцях крізь призму селянських світоглядних настанов та соціальних цінностей.

Ключові слова: селянство, влада, аграрна політика, земля, репресії.

У добу революційних змін та громадянського протистояння 1917–1921 рр., будь-який політичний режим міг втриматись при владі лише здобувши підтримку селянства – суспільної верстви, яка складала переважну більшість населення України. Метою даної статті є висвітлення проблеми реакції селянства на становлення гетьманської влади на місцях крізь призму його світоглядних настанов та соціальних ціннос-